

Sociale doelstellingen van taal- en literatuurstudie

A. Bolckmans

Van een wetenschappelijk beoefenaar van een vak wordt verwacht dat hij zijn vak kent en beheerst, maar ook dat hij weet wat hij doet en waarom hij het doet. Bij het stellen van de vraag naar het waarom wordt hij geconfronteerd met het probleem van de relevantie van wat hij doet. Die relevantie moet gedefinieerd worden in dienst van het vak, maar ook in dienst van de betekenis van het vak.

Deze algemene probleemstelling die opgaat voor iedere wetenschapsbeoefening, moet aangevuld worden met een andere probleemstelling, nl. die van wat ik vrije en gebonden wetenschapsbeoefening zou willen noemen. Ik beperk me hier tot enkele specifieke aspecten daarvan voor de beoefenaars van taal- en literatuurstudie, die ik geloof te kunnen samenvatten als die van het onderwijs (de gebonden wetenschapsbeoefening) en het wetenschappelijk onderzoek (de vrije wetenschapsbeoefening).

Een waardenvrij onderwijs bestaat niet en is onmogelijk omdat onderwijs steeds een element van synthese inhoudt waarin waarden nodig zijn. De vraag is echter of de zg. 'vrije' wetenschapsbeoefening waardenvrij kan zijn. Bij deze probleemstelling komt de bezinning over de sociale doelstellingen van het vak sterk aan bod. Waar het bij onderwijs moeilijk is te twifelen aan sociale doelstellingen, is het de gewoonte zelfs bezinning daarover uit te schakelen bij zuivere wetenschapsbeoefening. Aangezien wetenschappelijk onderzoek wordt beschouwd als de voedingsbodem van het onderwijs, wordt in de voorbereiding tot dat onderwijs, de beroepsopleiding dus, een minimale aandacht besteed aan de sociale doelstellingen. Het resultaat is onvermijdelijk, dat de confrontatie met de beroepsactiviteit, waarin de sociale doelstelling geïntegreerd is (goed of slecht valt hier buiten beschouwing), onbehagen en gevoelens van onlust opwekt bij wie is opgeleid in een sfeer van wetenschapsbeoefening zonder nadruk op de sociale relevantie.

Uitgangspunt van mijn uiteenzetting hier kan dan ook het manifeste tekort zijn aan visie op de sociale relevantie van taal- en literatuurstudie. Een programma opmaken voor de sociale doelstellingen daarvan is te ambi-

tieus voor deze beschouwing. Voor de overzichtelijkheid behandel ik afzonderlijk taalstudie en literatuurstudie. Vooropgesteld moet worden dat beide nauw samenhangen. Ze worden trouwens in de studie steeds gecombineerd.

Taalstudie is voor de filoloog het bestuderen van het dubbel systeem van fonische en grafische tekens dat men taal noemt. Zijn belangstelling gaat uit naar de wijze waarop dit systeem van communicatie in elkaar zit en functioneert, niet alleen nu maar ook in het verleden, hoe het gegroeid is, geëvolueerd en hoe het thans verder evolueert, welke wetten of structuren erin te vinden zijn, welke invloeden daarop hebben ingewerkt en nog inwerken, enz.

In zulke visie zitten natuurlijk een hele boel sociale relaties, te beginnen met het probleem van de communicatie: welke zijn de problemen van 'de taal' als communicatie-middel? De gemiddelde filoloog heeft de gewoonte die probleemstelling terzijde te schuiven en ze over te laten aan de filosofen en de sociologen. Daardoor gaat hij voorbij aan fundamentele zaken die zijn houding in de gebonden wetenschapsbeoefening, het onderwijs, moeten beïnvloeden en bemoeilijken. Hij moet natuurlijk de 'taalvaardigheid', om het met een retorisch woord te zeggen, bij zijn leerlingen opvoeren, maar zijn pogingen in die richting zullen magere resultaten opleveren, wanneer hij geen inzicht heeft in de sociale taalproblematiek van zijn leerlingen. Het is dus hoogst noodzakelijk dat hij nadenkt over de sociale relevantie van wat hij doet.

In dit geval is het probleem vrij duidelijk: in zijn onderwijssituatie wordt de filoloog geconfronteerd met een sociale realiteit bij zijn leerlingen, waarbij hij moet aanknopen om niet in de wolken te blijven hangen. Hij kan de taalvaardigheid alleen opvoeren wanneer hij een concreet uitgangspunt bezit. Zijn studie van structuren, wetten, functioneren, groei, evolutie enz. van de taal krijgt pas zin wanneer hij daarmee rekening houdt.

De situatie van de leraar moedertaal is ondubbelzinnig. Zijn probleem is in de eerste plaats een kwestie van communicatie. De sociale doelstelling moet dan ook daarvan uitgaan. De situatie van de filoloog-leraar vreemde talen is anders. Bij hem kan het communicatieprobleem herleid worden tot een aanknopen bij dat van de moedertaal of tot het scheppen van een nieuw abstract en kunstmatig communicatieprobleem. Daarnaast zijn de doelstellingen van zijn onderwijs echter gebonden aan een aantal sociale en politiek-economische standpunten. Denk bv. aan de problematiek van het onderwijs Frans en Engels bij ons. Met al die aspecten wordt in de opleiding weinig rekening gehouden, en in de latere praktijk heeft de leraar-filoloog er ook weinig of geen greep op. Het gevolg daarvan is vaak ontmoediging en resultaten die bedroevend zijn, zoals in het onderwijs Frans. Nochtans is het overduidelijk dat het problemencomplex van twee-

of meertaligheid, het al dan niet elitaire karakter ervan enz., alleen benaderd kan worden via bezinning over die sociale problematiek.

In de filologische studievisie zitten nog vele andere sociale verbanden. Ik beperk mij tot één verder voorbeeld: dialectstudie. Vakidiotisch bekeken is dat niet meer dan een folkloristische bezigheid: het optekenen, vergelijken, bespreken enz. van taaleigenaardigheden die van zeer lokale betekenis zijn. Het is echter evident dat de studie van dialecten een sociale dimensie heeft: het is de sociale taalrealiteit waarmee bv. in het onderwijs praktisch altijd rekening gehouden moet worden. Maar die dimensie is veel groter: de hele taalpolitiek, zowel de privé als de officiële, hangt daaraan vast. Hoe ziet de sociale problematiek van een onvermijdelijk elitair streven naar een algemeen beschaafde omgangstaal eruit bv.?

Over de sociale relevantie van taalstudie hoeft eigenlijk niet gediscussieerd te worden, dacht ik. Wel over hoe zij in concrete doelstellingen omgezet kan worden. De moeilijkheid zit in het feit dat de verschillende onderdelen van die studie uiteenlopende sociale relevantie vertonen en daaruit ook verschillende doelstellingen kunnen putten, zodat ook over hun onderlinge verhouding nagedacht moet worden (moedertaal — vreemde talen, dialect — algemeen beschaafde taal, geschreven — gesproken taal) en ze niet allemaal op gelijke wijze behandeld kunnen worden. De oplossing lijkt in eerste instantie te zijn, dat bezinning over die doelstellingen ingebouwd wordt in de studie van die onderdelen — van cursussen of lessen om het in schooltermen te zeggen. Blijft het probleem van de noodzakelijke coördinatie en synthese, waaraan ik hier moet voorbijgaan.

Veel van de tekortkomingen bij de sociale visie op taalstudie berusten niet zozeer op een ontkennen van of voorbijgaan aan het probleem, als wel op een voor vanzelfsprekend aannemen dat de belangstelling zich richt naar het vak en niet naar de menselijke relaties ervan.

Literatuurstudie is voor de filoloog het onderzoek van een als kunst gekwalificeerd hanteren van de taal. Hij verdiept zich in de studie van de teksten daarvan en in het onderzoek van de samenhang waarvan die teksten deel uitmaken. In zijn onderwijs houdt hij zich bezig met de problematiek van het lezen in de ruime zin van het woord.

Zoals bij de taalstudie zitten in dit onderzoek heel wat sociale relaties, zodat een betoog over sociale relevantie van literatuurstudie niet moeilijk valt: men kan volstaan met erop te wijzen dat het hier gaat over alles wat verband houdt met de belangrijke activiteit van het lezen en dat daarin de onvermijdelijke samenhang van auteur-werk-lezer zit, die een onontkoombaar sociaal gegeven is.

In essentie liggen de verhoudingen hier op dezelfde wijze als bij de taalstudie. In de 'gebonden' wetenschapsbeoefening, het onderwijs, is de sociale dimensie ingebouwd. De filoloog kan er niet omheen uit te gaan

van de sociale realiteit: de leessituatie van zijn leerlingen. Zijn doelstelling moet daarbij aangepast zijn, of zijn literatuurstudie levert geen resultaten op. De praktijk wijst uit dat dit inderdaad het geval is: het lectioneren en literatuuronderwijs levert povere resultaten op. Oorzaak is dat in de voorbereiding op dit onderwijs de sociale relevantie en de daarmee verbonden doelstellingen veel te weinig tot hun recht komen. Waarschijnlijk nog meer dan bij de taalstudie ligt de nadruk op een autonome visie op het probleem: de aandacht concentreert zich op de tekst, de belangstelling voor de context wordt herleid tot onderzoek van wat dienstig is voor de tekst en zo wordt een gesloten geheel geconstrueerd, waarbij de betekenis van wat men doet uit het oog verdwijnt.

Er is misschien één verontschuldiging voor deze situatie, nl. dat de status van de literatuurstudie als wetenschappelijke discipline voortdurend aangevochten is, vaak verworpen, ook door bekrompen denkende filologen, zodat de literatuurstudie in voortdurende methodologische moeilijkheden verkeert, zonder erin te slagen die definitief te overwinnen. Dit verklaart grotendeels waarom literatuurstudie vaak evolueert als een wereldvreemde discipline. Voor deze toestand is niet direct een einde te voorzien. De vraag is of het inbouwen van de duidelijke sociale relevantie zulk een krachtige doelstelling kan bewerken, dat daardoor de wetenschappelijke status onomstotelijk komt vast te staan.

Zonder meer duidelijk is dat ook niet. De nadruk op de context lost namelijk de problemen van de tekst niet op. Integendeel, door het beklemtonen van de sociale doelstellingen van de studie doet zich een verschuiving van die studie naar de zuivere sociologie voor, die de vakstudie, ik bedoel hier de studie van de literaire tekst, in de kou dreigt te laten staan, doordat de binding met de taalstudie verdwijnt of te los wordt.

De oplossing lijkt dus te liggen in een sterke methodologische band tussen taalstudie en literatuurstudie, iets dat mogelijk door een structuralistische visie kan verwezenlijkt worden. Jammer genoeg bestaat een dergelijke literair-structuralistische methode, waarin de band tussen taal en literatuur op de voorgrond staat, nog nauwelijks en zij is op het moment zeker nog niet echt van de grond gekomen.

Eén gemeenschappelijk struikelblok bij de bezinning over de sociale doelstellingen hebben taalstudie en literatuurstudie alvast: de traditioneel sterke nadruk op het historische aspect. Een ongenueanceerde visie op de sociale doelstellingen van beide tendeeert naar een zo grondig mogelijke uitschakeling van dit aspect. Daarbij loopt men echter het gevaar het kind met het badwater weg te gooien. De situatie is namelijk niet helemaal dezelfde in de beide onderdelen van de filologische activiteiten: de uitschakeling van het historische kan grondiger en vollediger gebeuren in de taalstudie dan in de literatuurstudie. De reden is dat de vakdoelstellingen

der taalkunde bij historische studies vlugger vakidiotie worden dan bij de literatuurstudie. Literatuur uit het verleden is veel onmiddellijker een moderne realiteit dan taal in se: een historisch literair werk kan vaak zonder moeite in de sociale context van de latere lezer opgenomen worden. Dat is voor taal onmogelijk.

De betekenis van het historische maakt deel uit van een ruimer probleem: de rol van de traditie en de sociale relevantie van de traditie voor de moderne situatie. Ik ga daar niet verder op in, maar stel alleen vast dat de taalstudie zich moet concentreren op een niet nadrukkelijk historische instelling en daaruit zijn doelstellingen afleiden, terwijl de literatuurstudie noodzakelijk een veel genuanceerder houding dient aan te nemen, daar de historische literatuur een integrerend deel uitmaakt van de moderne realiteit. Studie van die specifieke situatie moet de sociale doelstellingen inspieren, anders zou literatuurstudie haar eigenheid kunnen verliezen.

Resumerend zeg ik dat de sociale relevantie van taal- en literatuurstudie duidelijk is, maar dat de nodige conclusies daaruit niet getrokken worden. Verdere bezinning op de sociale doelstellingen en het inbouwen daarvan in de vakproblematiek is absoluut noodzakelijk. Dit lijkt mij des te noodzakelijker naarmate de toenemende massaopleiding en het toenemend massaonderwijs de problemen van de elitaire opleiding scherper stellen.